

ФИЛОСОФИЯ ИЛИМДЕРИ

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

PHILOSOPHICAL SCIENCES

DOI:10.26104/NNTIK.2022.52.81.047

Карабукаев К.Ш., Асанов Ж.К.

**ЭЛДИК КААДА-САЛТТАР КООМДУН РУХАНИЙ ЖАШООСУНДАГЫ
МАДАНИЯТТЫН ОРГАНИКАЛЫК БӨЛҮГҮ КАТАРЫ**

Карабукаев К.Ш., Асанов Ж.К.

**НАРОДНЫЕ ТРАДИЦИИ КАК ОРГАНИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ
КУЛЬТУРЫ ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА**

K. Karabukaev, Zh. Asanov

**FOLK TRADITIONS AS AN ORGANIC PART OF THE
CULTURE OF THE SPIRITUAL LIFE OF SOCIETY**

УДК: 325 (575.2)

Авторлордун аталган илимий макаласында элдик каада-салттар коомдун руханий жашоосундагы маданияттын органикалык бөлүгү катары каралат, андан тышкары анда айтылгандай, каада-салттардын, үрп-адаттардын, ырым-жырымдардын өнүгүүсүнүн ар бир этабында бир катар олуттуу өзгөрүүлөр болуп өткөн, бардык маданият, жашоо образы, этникалык элестөөлөр ж.б.у.с. дайыма жанылануу жана өркүндөө абалында болушкан. Кыргыздардын катып калган, тунт социалдык-маданий, анын ичинде руханий салттуу баалуулуктары болгон эмес. Бул илимий макалада авторлор тарабынан айтылгандай, кыргыздарда тарыхый-маданий, этникалык каада-салттарды муундар аралык өткөрүп берүү жаш муундарды социалдаштыруу жана этникалаштыруу ишинде өзгөчө мааниге ээ. Агартуу, рухну, маданияттуулукту, этникалык каада-салттарды өткөрүп берүү жана жанылоо процесстери кыргыз чөйрөсүндө бир катар социалдык-маданий институттардын жардамы менен жасалгандыгын айтууга болот.

Негизги сөздөр: салт, болмуш, ырааттуулук, маданият, тил, өсүү, баалуулук, туруктуулук, руханийлик, тарыхыйлуулук, индивид.

В данной статье рассматривается проблема народных традиций как органическая часть культуры духовной жизни общества, также в ней речь идет о том, что на каждом этапе развития традиций, обычаев и обрядов происходили существенные изменения, вся культура, образ жизни, этнические представления и т.п. находились в состоянии постоянного обновления и совершенствования. Не было застывших, замкнутых социально-культурных, в частности, духовных традиционных ценностей кыргызов. Также в ней авторами говорится, что межпоколенная передача историко-культурных, этнических традиций у кыргызов имеет особое значение в деле социализации и этнизации молодого поколения. Существовал целый ряд социально-культурных институтов в кыргызской среде, посредством которых совершались процессы – просвещения, формирования духа, культурности, трансляции и обновления этнических традиций.

Ключевые слова: традиция, бытие, преемственность, культура, язык, прогресс, ценность, устойчивость, духовность, историчность, индивид.

In this article, we are talking about the fact that at each stage of the development of traditions, customs and rituals, significant

changes took place, the whole culture, way of life, ethnic ideas, etc. were in a state of constant renewal and improvement. There were no frozen, closed socio-cultural, in particular, spiritual traditional values of the Kyrgyz. The authors also say that the intergenerational transmission of historical, cultural, ethnic traditions among the Kyrgyz is of particular importance in the socialization and ethnicization of the younger generation. There was a number of socio-cultural institutions in the Kyrgyz environment, through which the processes were carried out - enlightenment, formation of the spirit, culture, translation and renewal of ethnic traditions.

Key words: tradition, being, continuity, culture, language, progress, value, stability, spirituality, historicity, individual.

Кыргыз элинин элдик (же этникалык-улуттук) каада-салты жана маданияты тарыхый өнүгүүнүн таалай жолун басып өткөн. Алардын мүнөздүү (маанилүү) белгилеринин жана белгилеринин калыптанышы түрк-монгол этномаданий чөйрөсү менен тыгыз байланышта болгон. Малчы эң жакшы жайыттарды, суу булактарын издеп, үй-бүлөсү жана уруусу менен бир жерден экинчи жерге көчүп-конуп, тектеш жана башка уруулар менен чарбалык, соода-сатык, үй-бүлөлүк, нике, руханий-адеп-ахлактык мамилелерге киришкен. Маалымат, маданий баалуулуктар, эмгек ыктары, маданияттарды жана турмуш-тиричилик технологияларын өз ара байытуу боюнча да алмашуулар болгон. Көчмөндүн жана анын үй-бүлөсүнүн ишмердүүлүгү материалдык жана руханий баалуулуктарды түзүүгө жана коопсуздукту чыңдоого багытталган.

Кыргыз этносунун эволюциялык маңызы салттардын, үрп-адаттардын, ырым-жырымдардын өнүгүшүнүн ар бир этабында олуттуу өзгөрүүлөр болгонун көрсөтүп турат. Бардык маданият, жашоо образы, этникалык идеялар ж.б. тынымсыз жаңылануу жана өркүндөтүү абалында болушкан. Кыргыздардын катып калган, жабык социалдык-маданий, өзгөчө руханий салттуу баалуулуктары болгон эмес. Тескерисинче, жаңычылыкка, уруулардын жана элдердин этномаданий, маданий жана тарыхый жетишкендиктерин

топтоо үчүн дайыма умтулуу болуп турган. Кыргыздар бекеринен: «Элүү жылда эл жаңырат» [1] б.а. 50 жылдан кийин элдин өзү жана анын маданияты, руханий дүйнөсү жаңырып, байып турган. Бул макал кыргыз этникалык тобунун тарыхый мезгилин, тарых философиясын, руханиятынын жаңылануу диалектикасын жана салттуу парадигмаларын элдин түшүнүгүн билдирет [2].

Кыргыз элинин бүтүндөй эки мин жылдык тарыхы ушул мезгилге бөлүнсө, эл 40 жолу өзүн өзү жаңылаган. Экинчи жагынан, бекем үй-бүлөнүн, туугандык, уруулук-этникалык каада-салттардын, өз улутуна, ата-журтуна болгон сүйүү жана берилгендиктин, өзүн-өзү сактоого, өз тагдырын өзү чечүүгө болгон табигый умтулуусунун аркасында эл мурдагы муундун турмушунун көп кылымдык тажрыйбасынан муундан муунга эң жакшы, баалуу мурастарды өткөрүп келген. «Атаң барда эл тааны, атын барда жер тааны» [2] деген макалдын мазмуну айтып тургандай, даанышман карыя өзүнүн урпактарына курчап турган дүйнөнү, элдин маданиятын жана салтын тааныткан.

Тарыхый, маданий, этникалык каада-салттарды кыргыздардын муундан-муунга өткөрүп берүү жаш муундарды социалдаштырууда жана этностоштурууда өзгөчө мааниге ээ. Кыргыз чөйрөсүндө бир катар социалдык-маданий институттар болгон, алар аркылуу эл агартуу, рухун, маданиятын калыптандыруу, этникалык салттарды которуу жана жаңылоо процесстери ишке ашырылган. Кыргыз элинин тарыхындагы өткөн баатырдык окуяларды элдин эсинде сактоонун туу чокусу – «Манас» эпосу саналат. Анын жарым миллионго жакын ыр саптарында кыргыз элинин маданияты менен турмушунун, үй-бүлө жана никесинин, каада-салттарынын, үрп-адаттарынын жана ырым-жырымдарынын, дүйнө таанымынын, идеологиялык көз караштарынын жана руханий дүйнөсүнүн башка компоненттеринин бүткүл спектри камтылган. Бул эпостун айтуучунун өнөрүнүн кыргыздарга өтүп кетүү процессинин өзү эле «манасчыга» киришүү ырымынын бүтүндөй комплекси. Этникалык-улуттук каада-салттардын, үрп-адаттардын жана ырым-жырымдардын руханий жана адеп-ахлактык «зарядын» бириктирген, гармониялуу инсанды тарбиялоого жөндөмдүү, өз элинин каада-салттарында да бекем турган, азыркы цивилизациянын маданий жетишкендиктерин ийгиликтүү өздөштүргөн кубаттуу позитивдүү потенциалга ээ.

Кыргыз элинин каада-салттарынын, үрп-адаттарынын жана ырым-жырымдарынын системасы жана бүтүндөй ааламдашуу шартында анын маданияты коомдун руханий турмушунун маданиятынын органикалык бөлүгүн түзөт. Кыргыз этносунун өнүгүү тарыхы анын турмуштун социалдык-экономикалык, социалдык-маданий, руханий жана адеп-ахлактык чөйрөлөрүндө олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болгондугун күбөлөндүрөт. Ошол эле учурда кээ бир үрп-адаттар жана ырым-жырымдар колдонулбай калган, би-

рок маданий баалуулуктардын көп аспектилери, атап айтканда, салттар сакталып, кайра өзгөртүлгөн формада андан ары өнүккөн, ошого карабастан, алардын тамырдык системасы негизги элементтери, этникалык өзгөчөлүктү түзгөн салттуу кыргыз маданияты катары сакталып калган [3].

Кыргыздардын каада-салты, үрп-адаттары, ырым-жырымдары өзүнүн мазмуну боюнча бай жана татаал этномаданий комплексти чагылдырып, анын ченемдик жана аксиологиялык потенциалы коомдордун диалектикасы менен табигый түрдө жогорулайт. Ал ар кандай тарыхый доорлордо, социалдык-экономикалык жана маданий өнүгүүнүн ар кандай деңгээлдеринде пайда болгон каада-салттарды, үрп-адаттарды жана ырым-жырымдарды камтыган. Көбүнчө каада-салттардын жана ырым-жырымдардын болушу синкреттик (аралаш) мүнөзгө ээ болгон, аларда ислам салттары менен катар исламга чейинки ишенимдердин, культтардын жана үрп-адаттардын бүтүндөй катарын кездештирүүгө болот. Кээ бир учурларда, акыркылары үстөмдүк мааниге ээ, мисалы, адамдын жашоо циклине байланыштуу каада-салттар жана ырым-жырымдар, ар кандай культтар ж.б. Муну менен катар салт-санаалардын, үрп-адаттардын, уруулук-патриархалдык байлык мамилелердин мүнөзүнө жана иш-аракетине эң күчтүү из калтырылган. Ошол эле учурда бардык каада-салттарды жана ырым-жырымдарды шарттуу түрдө төмөнкүдөй классификациялоого болот: адамдын турмуштук цикли менен байланышкан үрп-адаттар жана ырым-жырымдар, үйлөнүү, кудалашуу, үйлөнүү тою, сөөк коюу жана эскерүү цикли, календарлык, көчмөнчүлүк, маданияттын материалдык объектилери ж.б.у.с. Аларда кыргыз элинин руханий маданиятынын өнүгүшүнө таасирин тийгизген модернизм жана архаизм симбиоздун бир түрү байкалат. Ушуга байланыштуу кыргыздын каада-салттарынын, ырым-жырымдарынын, үрп-адаттарынын өзгөчөлүктөрүн ачып берүү менен, биз бир гана маданий салттардын өзгөчөлүгүн байкабай, алардын элибиздин руханий-адептик потенциалына тийгизген таасирин, ааламдашуу жана көп кырдуу коомдук мамилелерди гумандаштыруу шартында байкайбыз.

Белгилей кетсек, советтик жана өзгөчө постсоветтик мейкиндикте этностук жана улуттук каада-салттардын руханий маданиятка тийгизген күчтүү таасири кыргыз реалдуулугунун контекстинде байкалат. Каада-салт системасынын кыргыздардын маданий потенциалына руханий-адептик чен-өлчөмдө тийгизген таасири астында маданияттардын ар кандай пропорцияларда өз ара аракеттенүү элементтери – салттуу жана массалык – этникалык жана улуттук каада-салттардын жыйындысы сөзсүз түрдө салттуу этникалык элементтер сакталган жана маданияттын инновациялык түрлөрүнө активдүү каршы турган руханий жана чындыгында маданий мейкиндик болуп калды.

Жаңы геосаясий мейкиндикте руханий маданият баалуулуктарды, гуманитардык, тарыхый жана антропологиялык мазмунду камтып, ошону менен социалдык-маданий баалуулуктар системасында этникалык, улуттук жана универсалдуу, цивилизациялык айкалыштырууга айланган элдик салттардын таасири астында болот [4]. Ошол эле учурда менталитет, жашоо образы, ой жүгүртүү стили, дүйнө таанымы, коомдук жана индивидуалдык аң-сезимдин формалары ар тараптуу болуп, Кыргызстандын калкынын баалуулук багыттары өзгөрүүдө, ошондой эле Кыргызстандын калкынын баалуулукка болгон багыттарынын, салттуу ой жүгүртүү системасынын өзгөрүүсү байкалууда. Ушуга байланыштуу карама-каршы тенденциялар жаңы деңгээлде ачылууда, алар: улуттук-маданий өзгөчөлүктү сактоо жана ааламдашуунун геосаясий бирдиктери катары биригүүнүн сөзсүз түрдө контекстинде улуттук өзүн-өзү ырастоо процесстери; этноулуттук коомчулуктун тарыхый өтмүшү менен, башка этностук формациялар менен диалогу, жарандык ынтымакка, коомдук туруктуулукка жетишүү, кыргыз маданиятынын турмуштук маанисин түшүнүү максатында диний конфессиялардын диалогу.

Ошентип, элдик салттардын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн маданий-цивилизациялык, тарыхый-антропологиялык, социалдык-аксиологиялык контексттери алар маданияттын органикалык бөлүгү гана эмес, руханий, адеп-ахлактык, толеранттуу-нормативдик улуттук-өзгөчөлүктүн өнүгүп келе жаткан жандыгы экенин көрсөтүп турат. маданий-этникалык жана жалпы адамзаттык баалуулуктар. Салт спецификалык тарыхый мүнөзгө ээ болуп, цивилизациялык мейкиндикте жана коомдук убакытта ачылып, адамдын жана адамдардын тарыхый, этникалык жамааттарынын руханийлигинин, субъективдүүлүгүнүн, субъективдүүлүгүнүн даражасын (өлчөмүн), алардын конкреттүү социалдык бүтүндүкөгү болмушун уюштурууну билдирет [5].

Ошентип, акырында белгилей кетүүчү нерсе, улуттук салт – көп кырдуу социалдык-маданий, руханий-адептик кубулуш, диалектикалык процесс, анткени өзүнүн эволюциялык маңызы, имманенттүү мазмуну, карама-каршы учурлары жана биримдиги, иденттүүлүгү жана карама-каршылыгы, улуттук салт-санаалардын жаралышы, улуттук салт-санаасы, эволюциялык мааниси боюнча жана карама-каршылыктарды чечүү, адамзат цивилизациясынын өнүгүшүнүн жүрүшүндөгү сандык жана сапаттык өзгөрүүлөрдү, таанууларды жана жанылоолорду өз ара которуу байкалат. Ушуга байланыштуу бул макалада изилденген феномен онтологиялык жана логикалык-гносеологиялык (гносеологиялык) өнүгүүнүн каралды.

Онтологиялык аспектиде улуттук салт көп түрдүүлүктүн биримдиги, улуттардын маданий жана ру-

ханий жашоосун уюштуруунун өзгөчө ыкмасы, б.а. руханий дөөлөттөрдүн айкалышын, ич ара кирүүсүн жана өз ара байышын, коомдук, маданий жана улуттук, этникалык турмуштун маңызынын семантикалык мазмунун ишке ашырат.

Логикалык-гносеологиялык аспектиде улуттук салт социомаданий реалдуулуктун көрүнүшү катары философиялык антропологиянын, гносеологиянын, аксиологиянын жана маданият таануунун заманбап методологиясынын контекстинде философиянын, социалдык философиянын тарыхынын баштапкы категориясы болуп саналат. «Улуттук каада-салт» түшүнүгү – бул улуттук маданияттын өз ара байланышкан өнүгүүсүнүн социалдык-маданий, руханий-адеп-ахлактык жана баалуулук-инсандык, тарыхый-этникалык, спецификалык-улуттук аспектилерин адекваттуу чагылдыруу (руханий-практикалык өнүгүү) жана логикалык түшүнүү, адам, этникалык топ, улут жана коом кыргыз реалдуулугунун диалектикасынын контекстиндеги теориялык түзүлүшү.

Демек, азыркы мезгилдеги социалдык-маданий түзүлүштүн негизги көйгөйү болуп элдик (улуттук) каада-салттардын болмушун оптималдуу уюштуруу саналат, ал коомдо социалдык-маданий, этникалык, улуттук жана жалпы адамзаттык кызыкчылыктардын объективдүү негиздеринин, булактарынын жана биримдигинин болушун, б.а. биргелешип жаратуунун, адамдын, элдердин, коомдун жана жалпы коомдун өз ара макулдашылган өнүгүүсү үчүн айныксыз мейкиндикти билдирет. Адамзат цивилизациясынын система түзүүчү артыкчылыктарын андан ары өнүктүрүү максатка ылайыктуу ассимиляция жана байытуу, улуттук каада-салттарды кайра жаратуу, азыркы көп полярдүү, тез өзгөрүп жаткан дүйнөнүн «эстүү» иштешин эске алуу менен гана мүмкүн.

Адабияттар:

1. Солтонбеков Б. Кылымдарды карыткан салттар, үрп-адаттар [Текст] // Б.Солтонбеков. - Б., 1999.
2. Акматалиев А. Ата салтын ыйык туталы [Текст] // А.Акматалиев. - Б., 1991.
3. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи [Текст] // С.М. Абрамзон. - Л., 1990.
4. Урманбетова Ж.К., Абдрасулов С.М. Истоки и тенденции развития кыргызской культуры [Текст] // Ж.К. Урманбетова, С.М. Абдрасулов. - Б., 2009.
5. Плеханов Г.В. Избранные философские произведения [Текст] // Г.В. Плеханов. В 5 т. –Т.1. –М., 1986. – С. 662.
6. Карабукаев К.Ш. Этноэкологические традиции как предпосылка формирования экологической культуры общества. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2020. №. 12. С. 199-202.
7. Карабукаев К.Ш. Место этноэкологических традиций в решении экологических вопросов. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2017. №. 7. С. 224-226.